

A természetfelettil való kapcsolat a nganaszan hitvilágban

1. A nganaszan hitvilág általános bemutatása

Dolgozatomban azt vizsgálom, miképpen tartanak kapcsolatot a nganaszának istenségeikkel. A tudományos kutatás sok részletet feltárt a sámánok mediátori tevékenységéről, túlvilágjárásáról és különböző szertartásairól. Természetesen még e téren is sok tennivaló vár az érdeklődő kutatókra, most azonban a különleges sámánképességekkel nem rendelkező hétköznapi nganaszan embereknek az istenségeikhez, a természetfelettihez kapcsolódó viszonyát szeretném bemutatni, mivel ez a téma még kevésbé feltárt. Tereptapasztalat híján egyelőre csupán az eddig megjelent folklórányagra támaszkodva tehettem észrevételeket.

A nganaszan nép a természetben megtalálható anyagoknak, tárgyoknak, állatoknak lelket, isteni erőt tulajdonít. Legnagyobb erejű, és az emberi életet leginkább befolyásoló istenségként tisztelik a tüzet, a vizet, a jeget és a földet. Istenségnek tekintik az égitesteket és az időjáráshoz kapcsolódó egyéb jelenségeket, a különböző állatfajok „gazdáit” is. Kisebb erejű szellemnek tartják a betegségeket. A tundrát mitikus lényekkel népesítik be, emberevő óriásokkal, félemberekkel (nganaszanul *barusikkal*), akiknek csak egy kezük és egy lábuk van, valamint egyéb szörnyekkel. Minden embernek van egy vagy több saját segítőszellem, aki az ő sorsának őre. Ezeknek fából vagy kőből elkészítik antropomorf figurájukat, melyet *kojkának* neveznek. A sámánnak több segítőszellem is van, akik hívására eljönnek és túlvilági útján segítségére vannak. A sámán ereje elsősorban segítőszellemi mennyiségétől és erejétől függ. Meghatározó a szertartáson részt vevő közönség szerepe is. Minél többen vannak a sátorban, annál erősebb a sámán. A szertartás elején a közönség hívja a segítőszellemeket, majd együtt énekel a sámánnal. Mivel mindenki gyermekkora óta ismeri az elhangzó énekeket, képesek -abba bekapcsolódni.¹ Hangosan kell énekelniük,² hogy a szellemek ereje megsokszorozódjék. Az éneken kívül az emberek testtartásukkal is segíthetik a sámánt. A szertartás alatt ülnek, de ha nagyon fontos és veszélyes helyen tartózkodik a sámán, valamennyien felállnak, úgy támogatják.³ A sámánköntös gerincoszlop-vonalán és alján háromszög alakú sátozminta húzódik, mely a sámánt támogató közösséget jelképezi.⁴ Veszélyes utazásra nem indulhat el egyedül a sámán, néhány emberre szükség van, aki támogatja, különben baj éri.⁵

Az ősi, leghatalmasabb istenségeiket a nganaszának nőneműeknek tartják, és anyának (*nemi*) nevezik. A kisebb jelentőségű istenségek, és a kulturhérosz, Árva isten hímnemű, nevük *nguo*. Az istenségek a saját anyagukban mindig megtalálhatók, tehát az egész föld a Földanya

1 Dobzhanskaya 1995. 53. p.

2 Gracseva 1983. 140. p.

3 <http://haldjas.folklore.ee/~aado/tent.htm>

4 Kortt-Szimcsenko 1990. 196. p.

5 <http://haldjas.folklore.ee/~aado/dem.htm>

teste, minden víz a Vízanya része. Az emberi világon nem fellelhető istenségek északon vagy délen élnek. Például Hóviharisten és Jéganya északon él, a halál birodalmában, a meleget hozó Mennydörgésisten pedig délen, a meleg földön. A világnak ez a kettős tagolódása későbbi korokban kiegészült a fent-lent és a kelet–nyugat irányultsággal is.⁶

A totemizmus nyomait is megtaláljuk a nganaszánoknál. Egyes nemzetségeknek neve állatnév, azaz egy állatásra utal. Találunk olyan epikus történeteket, melyek esetében gyanakodni kezdhethetünk, hogy nemzetségek közötti harcról, szövetségről szól, de a nemzetségek állatősük formájában jelennek meg. Ezt a kérdést részletesen még nem vizsgálták.

A nganaszan hitvilág meghatározó eleme a sámánhit. A természetfeletti és az emberi világ között a közvetítő a sámán, aki bár ember, hatással tud lenni az isteni világra. Fő feladatai a gyógyítás, a jövőbe látás, az elveszett tárgyak és emberek megtalálása, valamint az ünnepek, fontos áldozati szertartások megtartása. Ő őrzi a közösség kulturális kincsét is, kiválóan adja elő a hosszú epikus hősénekeket, melyek a nganaszan folklór talán legjelentősebb alkotásai.

A különböző korokból származó vallási hiedelmek a gyors változások, a fejlettebb népekkel való kapcsolat hirtelen megerősödése miatt nem tudtak egységes rendszert alkotni. Ezzel magyarázható például az istenségek lakhelyére, esetenként nemére vonatkozó képzetek bizonytalansága.

2. A nganaszánok kapcsolata a természetfelettiel

A nganaszan emberek jóformán minden istenségükkel képesek kapcsolatot teremteni. Bízunk benne, bár biztosak soha nem lehetnek benne, hogy az istenség figyel rájuk és segíteni szeretne. Sámán segítségével könnyen megszólíthatók azok az istenségek, amelyek szemmel láthatók. A Tűzzel napi kapcsolatban vannak, a leghétköznapibb dolgokban kérik a segítségét. Saját egyéni segítőszellemükhöz, kojkájukhoz csak akkor fordulnak, ha valamilyen kérésük van. A Földanyához, Vízanyához és a Napanyához nagyobb szükség esetén fohászkodnak. A Holdanya segítségét a szülés folyamán kérik.

2.1 A nők szerepe a kultuszban: kapcsolat a Tűzanyával és a Holdanyával

A férfiak és a nők különbözőképpen fordulnak az istenségekhez, de ezek a módok kiegészítik egymást. Az asszonyok, hitük szerint, közelebb álltak a természetfeletti világhoz, ugyanis amíg termékeny a nő, addig nyílásán keresztül lelkek, szemek költözhetnek beléje a Földanyából.⁷ A tűz segítségével folyamatos kapcsolatban állhatnak az istenekkel és a halott ősökkel.

A sátorban égő tűz, azaz a Tűzanya tisztelete és óvása általában a háziasszonyok feladata. Ez abból is látszik, hogy a tűzzel kapcsolatos eszközök a sátor női oldalán találhatóak. A tűzhely a sátor legszentebb része. Az asszony táplálja, gondozza a tüzet, ő viszi ki a hamut is.⁸ Férje még abban az esetben sem nyúlhat a tűzbe, ha pipára akar gyújtani: ezt is felesége teszi meg helyette.⁹ A tüzet természetesen nem szabad bemocskolni, tilos például szemetet vagy emberi

6 Gracseva 1984. 72. p.

7 Gracseva 1983. 70. p.

8 Gracseva 1983. 39. p.

9 Popov 1966. 83. p. kép is

hajat dobni bele. Evéskor mindig kap egy kis falat ételt, egy csepp zsírt vagy vért. Nagyon vigyázni kell, hogy a tűz ki ne aludjon, mert ő biztosítja az életet.

A tűz fontos közvetítő az istenek és az emberek világa között. A halottak és a Tűzanya szavát hallhatja benne az asszony.¹⁰ Mielőtt nagyobb dologba fognának, pl. elindulnának új szálláshelyükre, a házaspár, de főleg az asszony, figyel, mint mond a tűz. Kortt-Szimcsenko adatai szerint ha a tűz serceg, hangosan pattog, az jó jel, ha viszont csendesen ég, az rossz jel.¹¹ A szomszédok, ha közös vadászatra indulnak, nem mulasztják el megkérdezni: *Sercegett a tüzed?* Ha pedig a válasz igen, akkor remélhetőleg sikeres lesz a vadászat. A folklórszövegekben a recsegő tűz a holtak, természetfeletti lények jelenlétét mutatja.¹² A Holtak Birodalmában alig pislákol a tűz.¹³

A vadászat és a halászat sikere függ a tűz segítségétől. A tűznek nem csak a lángokba dobott étel formájában lehet áldozni, hanem bálványfigurája megetetésével is. A Tüzet nagyon tisztelni, folytonosan dicsérni kell, nem szabad róla megfeledkezni, ugyanis mindent lát, ami a sátorban történik. Közmondásuk szerint: *Féld a Tűz haragját, mindent tud rólad.*¹⁴

A tűz gyógyító erővel is bír.¹⁵ A hagyományos gyógyító eljárás során a tüzet egy fatörzsre erősített lapos fémen gyújtották meg. Betegség esetén ezt a fatörzset kapu gyanánt felemelték, és a beteg átment alatta. Így a tűz megszentelte, megtisztította a beteget. A gyógyulás érdekében házirént ajándékoznak a Tűzanyának. A tűz-rén jegye két azonos középpontú ovális, melyet függőleges vonalak barázdálnak.¹⁶ A felajánló imában a tüzet *anyám anyjának* nevezik, majd a tűzhely felé fordítják a szarvast. Ezt a rént attól fogva csak a tüzet szállító szán elé szabad befogni.

A *Tűz-kojka (tuli-kojka)* az egyetlen *kojka*, mely a sátor női oldalán lakik. Kétféjű, fából készült figura. Tűzanya leányaként tisztelik, közvetítőként működik az ember és a Tűzanya között. A háziasszony őrzi, öltözteti és táplálja. Minden évben új, női ruhát kap. Vadászat esetén a többi bálvánnyal együtt a szent helyre kerül.¹⁷ A többi bálványtól eltérően őt nem a bálványszánon, hanem a női szánon szállítják, és utoljára hozzák ki a sátorból költözéskor. A közeli jövő megvilágításában kérik a segítségét. Az egész családot óvja az éhségtől, betegségektől, sikertelen vadásztól.¹⁸

A Tűzanya tisztelete teljes egészében a nők feladata. Az asszonyokat rajta kívül a Holdanyához fűzik igen szoros szálak. Férfiak egyáltalán nem imádkoznak hozzá, de a nők számán segítése nélkül is az oltalmába helyezhetik magukat. Az asszony különösen terhessége alatt könyörög hozzá, hogy szép napon szülhessen, ne legyen túl hideg, ne jöjjön hóvihár. A Holdanyát imádkozáskor *anyám nővérének* nevezik. A vajúdas megindulásakor rénszarvast ajándékoznak neki, általában fehér színűt. Az állat bal oldalára egy kört vágna késsel, ez a Holdanya jele. A felajánló ima a következő:

10 Gracseva 1984. 40. p.

11 Kortt-Szimcsenko 1990. 164. p.

12 Labanauskas 2001. 52.

13 Labanauskas 2001. 42.

14 Wagner-Nagy 2002. 253. p.

15 Gracseva 1983. 40. p.

16 Kortt-Szimcsenko 1990. 134. p.

17 Gracseva 1983. 41. p.

18 Kortt-Szimcsenko 1990. 104. p.

*Hold-anya, anyám nővére
Ezt a rénszarvast neked szentelem,
Hogy vigyázz a gyermekeimre.*

A Holdanya küldi a gyermek számára az élet lelkét, ezért különösen fontos, hogy elnyerjék jóindulatát. Az emberi élet nagymértékben függ a Holddal való kapcsolattól. Minden embert egy láthatatlan szál köt össze a Holddal és a Nappal. Ha valaki meghal, a Holdanyát hibáztatják, hogy miért nem védte meg. Vádló szavakkal fordulnak hozzá:

*Hold-anya, anyám nővére, hol vagy?
Miért nem jössz?
Megöltél egy embert, rabló vagy!*¹⁹

Nehéz vajúdás esetén az apa rénszarvast áldoz a Holdanyának. Ha még súlyosabbá válik a helyzet, a sámánhoz fordulnak.²⁰ A gyermek végleges nevét hároméves korában kapja meg. A nevet a sámán adja, valamilyen különleges alkalomhoz, eseményhez kapcsolódva.²¹ A kicsi, még névtelen gyermek egyre többet érintkezik a külvilággal, egyre több mindent ismer meg, részben azonban még szorosan kapcsolódik az istenek világához, a természetfelettihez. A beszélni tanuló gyermek szavára nagyon figyelnek, mert ebből az istenek üzenetét, előjeleket vélnek kiolvasni.²²

2.2 A férfiak szerepe a kultuszban: áldozatbemutató és ajándékozás

A nganaszan férfiak elsősorban akkor fordultak isteneikhez, ha valamit ki akartak tőlük esdekelni. Kisebb jelentőségű kérés esetén vagy hálaadáskor²³ rénszarvast ajándékoztak nekik, „fordítottak feléjük”. A házirén bőrébe a bal lapocka fölé vágják be annak az istenségnek a jegyét, akinek a szarvast szánták. Ettől fogva ezt az állatot nem dolgoztatták, csak szakrális célokra használták, pl. a szent szánt húzta,²⁴ vagy segített a hóviharban eltévedt emberek megkeresésében.²⁵ Az állat megjelölése után fohászokdottak az adott istenséghez, majd az ő lakhelye felé fordították az állatot.²⁶ A jegyet minden évben megújítják a vedlés után. Ettől fogva a szarvas bár ott él a nyájban, szaporodik, és utódai az emberek hasznára vannak, de ő maga nem az emberi gazdájának tulajdona, hanem az adott istené.²⁷ Ha az állat gyenge, fáradékony, az annak a jele, hogy isteni gazdája használja, ha pedig elpusztul, akkor eljutott a gazdájához. A isteneknek szentelt szarvas jó életet, szerencsét, boldogságot biztosít az

19 Kortt-Szimcsenko 1990. 73. p.

20 Labanauskas 2001. 56

21 Popov 1984.

22 Gracseva 1983. 60. p.

23 pl. a Hóviharistennek, hogy szerencsésen hazakerült a hóviharból: l. Labanauskas 2001. 58.

24 Kortt-Szimcsenko 1990. 126. p.

25 Gracseva 1983. 39. p.

26 imaszövegek: Kortt-Szimcsenko 1990. 127, 128., 129., 130, 131, 133. o., Labanauskas 2001. 57.

27 Gracseva 1983. 34. p.

embereknek, tehát elnyerhetik vele az istenség jóindulatát.²⁸ Állandó kapcsolatban állnak isteni gazdájukkal, és így mintegy megjelenítik az emberi világban a természetfeletti erőt. Nem minden istennek ajándékoztak rénszarvast. Kaphatott a Földanya, Vízanya, Tűzanya, Napanya, Holdanya, Vadrén-Anya, Fa-anya, Hófajd-anya, Nyúl-anya, Sarki-róka-anya, a Mennydörgés-isten, Hóviharisten és Árva isten. Rajtuk kívül kaphattak a bálványok és segítő szellemek is.²⁹

Nagyobb kérés vagy baj esetén áldozatot mutatnak be az isteneknek. Meghatározott témakörökben meghatározott isteneknek kell áldozatot bemutatni. Minden áldozatbemutatáskor meg kell kínálni vérrel vagy zsírral az összes bálványt. Áldozati állatnak kutyát vagy házirént használnak. Feltételezhetően a kutya az ősbibb áldozati állat, még a szarvastartás előtti korból. Az állatot megetetik, hogy ne éhesen kerüljön az isten elé, majd fojtással ölik meg. A nyakára szíjat kötnek, hogy az isten kényelmesen tudja vezetni.³⁰ Különleges kéréseken kívül vannak évente visszatérő áldozatbemutató alkalmak. Januárban, amikor megjelenik a Nap,³¹ a vadászszézon kezdetén,³² és a téli, illetve a nyári szálláshelyre való költözéskor³³ minden évben mutatnak be áldozatot az év szerencséjének biztosítására.

Példaképpen lássuk az egyik legfontosabb nganaszan istenség, a Földanya részére bemutatott áldozati rítus, és a neki való rénajándékozás menetét!

A Földanya őrködik az élők világa felett. Ő maga a Föld megtestesülése, a növények az ő ruhadarabjai, bizonyos szent hegyek pedig a szemölcssei.³⁴ Mint az emberek teremtő anyja, segít gyermekeinek az ellenséges erővel vívott küzdelmeikben. Betegségben, szülés esetén, gyermekáldásért fohászkodnak hozzá.³⁵ Ha valakinek rosszul megy a sora, házi rénszarvast vagy kutyát áldoz neki.³⁶ Az állat megfojtása után így beszél:

*Földanya, milyen isten sújtott le rám?
Milyen isten büntetett engem?
Földanya, hárítsd el a balszerencsét,
adj nekem jó életet!*³⁷

A vadászszerecse is jelentősen függ tőle, hiszen minden élőlény az ő oltalma alatt él. A szem a nganaszan elképzelés szerint az életet jelenti. Ezt a halál után a Földanyának vissza kell adni.³⁸ Így ha rénszarvast ejtenek, az elejtett állatnak kivágják a szemét, a földre teszik, és közben ezt mondják: *Földanya, itt a te részed, mindig legyen sok vadrén. Ezek a szemek mindig járjanak a házirének csordája mellett.*³⁹

28 Kortt-Szimcsenko 1990. 126. p.

29 Kortt-Szimcsenko 1990 127-134. p.

30 Gracseva 1983. 34. p.

31 Popov 1984. 76. p., Gracseva 1983. 46. p.

32 Kortt-Szimcsenko 1990. 63. p.

33 Gracseva 1983. 46. p.

34 Gracseva 1983. 35. p.

35 Kortt-Szimcsenko 1990. 86. p.

36 Gracseva 1983. 34. p.

37 Labanauskas 2001. 56.

38 Gracseva 1983. 23. p.

39 Labanauskas 2001. 3.

A Földanyának ajándékozott rénszarvas jele egy egyenes vízszintes vonal, melyet késsel vágna a rén bőrébe. Közben így szólítják meg a Földanyát: *Földanya, anyám anyja, neked szentelek egy szarvast, hogy mindig veled éljen.*⁴⁰

2.3 A segítőszellemekkel való kapcsolattartás

A *kojka* az istennek az emberek világában megjelenő gyermeke.⁴¹ A Földanya küldi a földre, hogy közvetítőként működjön az emberi és a természetfeletti világ között.⁴² A családfő antropomorf bálványfigurát készít a család minden tagjának, így mindenkinek van saját segítőszelleme. A figura rendszerint fából készül, de lehet egy különleges kődarab vagy akár egy tükör is. A *kojka* szó egyaránt jelentheti a bálványszobrot és a segítőszellemet is.

Az embernek gondoskodnia kell segítőszellemeiről: áldozatbemutatáskor, vagy ha kér tőlük valamit, meg kell etetni őket vérrel, rénszarvas- vagy libazsírral. Felöltöztetik, betakargatják, saját gyermekükként gondozzák. A bálványokat mindenhova magukkal viszik tulajdonosaik, minden költözéskor különleges szánon szállítják. Ennek a tetejére kis házikó van építve, ebben utaznak a bálványok és egyéb szakrális tárgyak. A szent szánt a család férfi tagja készíti el, különböző fából.⁴³ Ha szeretnének valamit kérni a házikóban lakó bálványtól, egy bottal kopogtatják a lábát. Hitük szerint csak azt hallja a bálvány, amit a kopogtatás közben mondanak neki. A kopogtatásra felébred a *kojka*, és attól kezdve figyel. Ha már felébresztették, akkor meg is kell etetni őket. A *kojkák* bár megosztják életüket az emberrel, mégis egyéniségek és saját életük van, amit nem szabad nyomós ok nélkül megzavarni.⁴⁴ Nem szabad velük durván bánni, elhanyagolni őket, mert az a bálványok bosszúját vonhatja maga után.

A családfő vagy a bálványok gondozója örökös nélkül hal meg, a bálványokat egy fűsátorban (mely a halotti sátor kicsinyített mása) kiteszik a tundrába. Ha akad valaki, aki gondjukat viseli, akkor örökbe fogadhatja.⁴⁵

2.4 Személyes találkozás az istenséggel

Hóviharisten és Mennydörgésisten gyakran ellátogat a Földre. Ilyenkor nagy vihar támad. Hóviharban a tundrán maradt ember könnyen eltéved, és nem talál haza. Az utat a Hóviharisten haragja miatt veszti el, ezért őt kell kiengesztelni nagy értékű ajándékkal. Így fordul hozzá:

*Hóvihar istene, ne haragudj rám!
hadd jussak a sátramig
Ha a sátramig elérek, a rénemet Hóvihar-rénné jelölöm.*

40 Kortt-Szimcsenko 1990. 131. p.

41 Gracseva 1983. 54. p.

42 Kortt-Szimcsenko 76. p.

43 Gracseva 1983. 54. p.

44 Gracseva 1983. 54. p.

45 Kortt-Szimcsenko 1990. 220. p.

A vezérrént szabadon engedik menni, nem irányítják, remélik, hogy Hóviharistenség hazavezeti az állatot.⁴⁶ Ha szerencsésen hazaérkeznek, hálát adnak:

*Hóvihar istene, megszántál.
Ezentúl se hagyj elveszni!
Íme, rént ajándékozok neked,
fogadd el a magad részét.
A rént nem adom senkinek,
ha pedig elpusztul, másik rénnel cserélem föl.⁴⁷*

A Hóvihar-rént akkor használják, ha hóviharban eltévedt embert keres a sámán. Ez igen fontos feladata.⁴⁸ Az új sámán egyik első viseletdarabja a homlokpántja, melyre két szemet varrnak vagy hímeznek. A sámán valódi szemét posztócsíkokkal fedik el. Ezeket az új szemeket használja arra, hogy meglássa az elveszett embert.

Aki eltéved a hóviharban, az a Hóviharistenséggel közvetlen kapcsolatba kerül, mintegy beavatáson vesz részt.⁴⁹ Gracseva adatai szerint, ha valaki megmenekül a hóviharból, azt a továbbiakban sámánképességűnek tekintik, esetleg erőszakkal is igyekeznek sámánná tenni. Az istenek ugyanis azért őrizték meg az életét, hogy a saját közvetítőjükké tegyék.⁵⁰ Lelke megújul, új életre kel, új képességekre tesz szert. A hóviharban való bolyongás a Halottak Birodalmába tett útként is értelmezhető.⁵¹

3. Befejezés

Láthattuk, hogy a nganaszan emberek még a legutóbbi időkben is régóta hagyományozódó szokások alapján, nemek szerint kialakult megosztásban fordultak istenségeikhez. A férfiak és nők szakrális cselekedetei kiegészítették egymást, mint két sátor tartó rúd. A nganaszan sátor bejáratánál és hátul két rúdpár áll, felül egymásba erősítve. A bejáratnál álló rudak férfiak, a hátul állók nő. A háziasszonyt és a házigazdát jelképezik. Ezek, és a középső függőleges rúd együtt tartja a világmindenséget.⁵² A középső rúd a sámánszertartás során a megjelenő istenségek, szellemek tartózkodási helye. Az emberi világ és a természetfeletti világ szorosan összekapcsolódik, csak együtt képes létezni. Ez az egység meghatározó eleme a nganaszan világszemléletnek. Ennek az egységnek felfedezését és megőrzését kívánom az ünnepeltnek és kedves családjának.

46 Gracseva 1983. 39. p.

47 az imák: Labanauskas 2001. 57.

48 Gracseva 1983. 39. p.

49 Wagner-Nagy 2002. 229–231. p.

50 Gracseva 1983. 132. p.

51 Dobzhanskaya 1991.

52 Kortt-Szimcsenko 1990. 228–230. p.

Bibliográfia

- DOBZHANSKAYA, Oksana 1991: Terepmunka anyaga, 79. ének
- DOBZHANSKAYA, Oksana 1995: The music in the nganasan shaman ritual. Kõiva, Mare – Vassiljeva, Kai (ed.) Folk Belief Today, Tartu. 51–56. p.
- GRACSEVA, G. N. 1983: Tradicionnoje mirovoztrenyie ohotnyikov Tajmira, Leningrád, Nauka.
- GRACSEVA, G. N. 1984: Shaman songs and worldview. Hoppál Mihály, ed. Shamanism in Eurasia 1. 1984. 193–200. p.
- KORTT, Ivan – SZIMCSENKO, Jurij 1990: Materialien zur geistigen und dinglichen Kultur der Nganasan Samojuden. Berlin, Systema Mundi.
- LABANAUSKAS, Kazis (szerk.) 1992: Nganaszanszkij folklor. Folklor narodov Tajmira 3. Dugyinka 28–44. p.
- LABANAUSKAS, Kazis (szerk.) 2001 Nganaszanszkij folklor Folklor narodov Tajmira 6. Dugyinka.
- LINTROP, Aado: The Clean Tent Rite –
<http://www.folklore.ee/Folklore/nr1/pics/ngapho.htm>
- LINTROP, Aado: The Nganasan Shamans of Kosterkin Family –
<http://haldjas.folklore.ee/~aado/dem.htm>
- POPOV, A. A. 1984: Nganaszani. Szocialnoje usztojsztvo i verovanyija. Leningrád, Nauka.
- WAGNER-NAGY Beáta (szerk.) 2002: Chrestomathia Nganasanica. Studia Uralo-Altaica, Supplementum 10. Szeged–Bp.